

ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ У СВІТЛІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 32-07.21:364.652.4

Горбатенко Ірина Анатоліївна,
кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ДИНАМІКИ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

Досліджуються функціональні аспекти розвитку сучасної політичної теорії, у зв'язку з чим розглядаються її основні функції – дескриптивна (описова), пояснювальна, аксіологічна (ціннісна), ідеологічна, прагматична (інструментальна), прогностична.

Ключові слова: політична теорія, наукове пояснення, аксіологія, політична ідеологія, політична практика, політичне прогнозування.

Сучасна політична практика є надзвичайно мінливою, складною й динамічною сферою. А це в свою чергу спонукає тих, хто нею займається до підкріплення своїх дій політичною теорією. В цьому контексті, варто зазначити, що думати про політику, свідомо чи несвідомо, властиво всім людям. Звідси – існування поширених ілюзій про те, що політика є загальнодоступною справою. Заглиблення в проблематику політичної теорії зазвичай розвіює подібні ілюзії.

Слово теорія походить від грецького «theorem», що означає «розглядати, споглядати, роздумувати». Формування політичної теорії почалося ще в епоху античності. Цю традицію продовжили такі всесвітньо відомі мислителі як Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Дж. Локк, І. Кант, Ш. Монтеск'є, Дж. Мілль, Г. Гегель, К. Маркс, Е. Дюркгейм, М. Вебер, В. Ленін, Т. Парсонс, М. Дюверже, Е. Фромм, Ф. Фукуяма, З. Бжезінський, Г. Кіссінджер та багато ін. Вони озброїли нас інструментарієм, який дозволяє осягнути всю складність процесів, що відбуваються у сфері політики, сформувавши уявлення про символічний і реальний розвиток людини і суспільства як цілісної системи. Що стосується сучасних систематизованих праць з політичної теорії, які є важливими джерелами знань у досліджуваній галузі, то серед інших варто привернути увагу до досліджень науково-навчального плану, якими можуть слугувати праці Клауса Байме, Барбара Крауз-Мозер і Андрія Дегтярьова [1; 2; 3].

Завдяки політичній теорії знання про політику отримують раціональне обґрунтування, що спирається на глибоке розуміння людини, суспільства й навколишнього світу. Теоретики політики зосереджують увагу насамперед на побудові й постійному аналізі моделі політичної діяльності, поведінки і суспільних відносин. Саме вони становлять основу функціонування політичних інститутів і обумовлюють такі сегменти суспільного розвитку, як боротьба за владу, законотворчість, соціальне реформування, впровадження у життя політичних рішень. Політична теорія покликана шукати відповіді на питання, пов'язані з розробкою оптимального політичного порядку та ефективного функціонування політичної влади. З огляду на це, варто привернути увагу до основних функцій політичної теорії. Йдеться, зокрема, про наступні.

1. *Дескриптивна (описова) функція.* Зазначена функція означає опис окремих політичних феноменів чи політичного світу загалом. Вона орієнтує на дослідження політичної реальності, зіставляючи її з уже існуючими соціально-політичними стандартами, дозволяє досліднику відобразити дійсність в усьому її розмаїтті, висвітлює істинну природу певних суспільно-політичних подій, явищ, феноменів. Дж. Мангейм і Р. Річ, які є авторами ґрунтового дослідження методів політологічного аналізу, зазначають: «Ми повинні знайти стиль ясний, стислий, точний і, окрім того, здатний об'єктивно відображати дані. Одночасно ми мусимо допомогти іншим дослідникам зрозуміти значення чи значимість того, що ми

з'ясували. Інакше кажучи, нам необхідно представити результати так, щоб їх можна було легко зрозуміти» [4, с. 375].

Дескриптивний підхід означає насамперед первісне наближення до об'єкта теоретичного дослідження. Разом з тим опис є досить складним творчим процесом, що потребує виявлення характерних рис досліджуваного феномена, з'ясування окремих деталей, функціональних властивостей. Слід пам'ятати, що опис, який застосовується відірвано від інших методологічних підходів, таїть у собі небезпеку поверхового дослідження, що ґрунтується на фіксації лише зовнішніх, формальних елементів певного явища, процесу.

2. *Пояснювальна функція.* Спираючись на цю функцію, дослідник з'ясовує, чому саме мають відбутися певні явища, чому ті чи інші факти мають місце й чому вони володіють певними специфічними властивостями. З огляду на істинність пояснення тих чи інших подій, ця функція обумовлює можливість вдалої реалізації всіх інших функцій. Вирішуючи проблему пояснення, дослідник методологічно визначає умови, які мають бути виконані в результаті пояснення, щоб можна було визнати його задовільним з наукової точки зору. Пояснення дозволяє встановити контроль над різного роду явищами і процесами, з'ясувати чому відбулися ті чи інші події. Можна виділити декілька принципів типів пояснення – дедуктивне (доказове), номологічне (вірогіднісне), каузальне (причинно-наслідкове), телеологічне (цільове).

Дедуктивне пояснення дозволяє розтлумачити положення, яке стверджує певний одиничний факт, окрему подію, наукові позиції, що відображають певні закони, закономірності, узагальнення. Звернення до останнього із залученням потенціалу історичної науки дозволяє описувати закономірності поведінки, норми співжиття, звичаї, типові для даної формації, епохи, регіону, суспільної групи. Узагальнюючі підходи стосуються також окремих різновидів суспільного устрою чи культур і є виразом переконання, що кожен вид суспільності, зберігаючи загальні закономірності, реагує на зовнішні і внутрішні подразники специфічним способом. Саме узагальнення дозволяють теоретику політики аналізувати владу як універсальну складову суспільного устрою. Завдяки історичним узагальненням вдається діалектично досягнути специфіку певної формації, цивілізації, народу, нації і встановити що є для них типовим, а що специфічним.

Номологічне пояснення виходить з припущення, логічного обґрунтування правомірності того чи іншого твердження. В його основі лежить вірогідність, яка означає, що стосовно конкретної події ми знаємо ряд чинників, які визначають її результат. Але, поряд з цим, не виключається існування й інших чинників, про які ми не знаємо нічого. Окреме висловлювання, судження, умовивід, концепція чи теорія є вірогідними, якщо наявні всі підстави стверджувати, що їх істинність остаточно встановлена. У цьому контексті І. Федулов цілком слушно зазначає, що «розуміння соціального досвіду, який ґрунтується на суб'єктивних оцінках, має таку ж раціональну природу, як і пояснення, що виходить з визнання існування об'єктивної істини у знанні про природу й суспільство» [5, с. 21].

Однією з важливих проблем політичної теорії є тематика, що лежить у площині каузального пояснення, тобто з'ясування політичних зв'язків, які виникають між певними подіями чи явищами. Прагнучи пояснити, чому діючий суб'єкт виконав певну дію, прийняв певне рішення, звертаються до його задумів, мотивів, цілей, емоцій, цінностей, знань, схильностей, побоювань і т. ін. У каузальному поясненні про причину чи наслідок не можна говорити безапеляційно. Можна лише сказати, що певна подія є причиною іншого явища. Причинність слід розглядати лише як опосередковане методологічне правило, що спонукає до пошуку різного роду зв'язків.

Важливу роль відіграє телеологічне пояснення, яке вказує на те, для чого потрібна та чи інша норма, рішення, поведінка, процедура, яка їхня роль. Наприклад: «З якою метою відбуваються парламентські вибори?», «Для чого потрібна сучасному демократичному суспільству конституція?», «Які проблеми є визначальними для модернізації держави й суспільства?». Отже, сутність телеологічного пояснення зводиться до детермінації засобів

певними цілями. Подібна детермінація є надзвичайно важливою для системи державного управління, оскільки в перехідних умовах українського суспільства ми постійно зіштовхуємось з його соціально небезпечною моделлю реформування державних інститутів без чітко визначеної мети.

3. *Аксіологічна (ціннісна) функція.* В основі цієї функції лежить потенціал аксіології – вчення про цінності. Аксіологічний підхід пов'язаний з пошуком відповідей на прості прагматичні питання: як належить ставитись до держави та її атрибутів, якому державному устрою слід віддати перевагу, які форми політичної участі є прийнятними для конкретно взятого суспільства та ін. Проблематика ціннісного підходу в умовах незалежної України лише починає формуватися. Й не тільки в рамках політичної науки, а й в інших соціально-гуманітарних науках. На перспективність цього напрямку в складних і почасти непередбачуваних умовах пострадянського розвитку одним із перших звернув увагу Л. Мамут: «Проблема цінностей, ціннісно-нейтральних речей і антицінностей у державознавстві нині ледве і приблизно позначена; для дослідників тут непочатий край роботи» [6, с. 136].

Ціннісна основа соціального розвитку особливої ваги набуває в умовах реформування держави й суспільства, пошуку моделі оптимального влаштування взаємовідносин у рамках певного соціуму. Досвід демократичних країн доводить, що працюючу модель політичної системи можна створити лише через залучення потенціалу базових цінностей, таких як справедливість, відповідальність, незалежність, свобода, солідарність, довіра.

Національна згода означає насамперед реальну підтримку з боку населення держави основних принципів державного устрою і основних цінностей, які задаються рамками політико-правової системи. В сучасних умовах розвитку України така згода означає справедливе співвідношення зарплат і пенсій, прозорість механізмів державного утримання високопосадовців, визначення критеріїв політичної відповідальності президента, парламентської більшості, окремих високопосадовців.

Слід пам'ятати про те, що політична відповідальність передбачає моральний осуд з боку суспільства, втрату довіри населення до представників істеблішменту, можливість застосування акцій громадянської непокорності. Ціннісна функція орієнтує на створення в суспільстві ситуації рівності у забезпеченні основних прав і обов'язків, а також допущення соціальної і економічної нерівності на основі справедливості, яка дає можливість надання компенсаційних переваг для кожної людини й, зокрема, для менш забезпечених членів суспільства. Для українського суспільства, з огляду на його історичний розвиток, особливе значення має справедливість, яка є цінністю традиційною, поряд з такими визначальними критеріями суспільних орієнтацій як поміркованість, совість, рівність, відповідальність, соціальна злагода, чесність, порядність та інші.

4. *Ідеологічна функція* показує якої позиції дотримується автор політичної теорії, концепції, ідеї. Ідеологія інтегрує політичні цінності, ідеали, сприяє розвитку політичної культури й національної свідомості. Вона нерідко визначально впливає на втілення стратегії і тактики розвитку політичних інститутів та моделювання поведінки соціальних суб'єктів. Ідеологічна функція є яскравим свідченням спрямування політичних теорій до належного, до певного ідеалу. Такими ідеалами, зокрема, виступають національна ідея, комуністичне майбутнє, громадянське суспільство, різноманітні утопічні ідеї, соціальні проекти.

Ідеологія може відігравати різну роль. В демократичних умовах вона не повинна відтворювати досвід тоталітарної влади, оскільки основними її характеристиками, що особливо виразно постали в радянському суспільстві, були: схильність до маніпуляції фактами в ім'я втілення ефемерного ідеалу; нетерпимість до альтернатив, безкомпромісність; прагнення охопити собою всі сторони життя суспільства, окремої людини. Натомість, ідеологія, яка втілюється на демократичних засадах, включає в себе довіру до самодіяльної творчості громадянського суспільства, котра несе у собі справедливість, суспільний порядок, соціальну стабільність. Ідеологія, яка формує демократичну модель суспільно-політичного

розвитку завжди є надбанням певного суспільства на конкретно-історичному етапі його розвитку, а також своєрідним наслідком колективної творчості. За цих умов ідеологія має бути не довільним набором догм, упереджених міфологічних уявлень панівної верхівки, а чітко визначеною, глибоко обґрунтованою програмою соціального розвитку, що спирається на наукові дослідження і висновки.

Демократична ідеологія повинна мати інтегрований, багаторівневий характер і бути спрямованою на домінуючі суспільно-політичні орієнтації населення певної країни. У відповідності з цим вона повинна враховувати основні тенденції сучасного світового розвитку, до яких можна віднести: застосування інформаційних технологій та біотехнологій; ресурсозберігаючу економіку та екологічно чисте виробництво; інтелектуалізацію праці, перетворення науки і культури у засіб самореалізації та підвищення добробуту людини; вільний вибір форми суспільних відносин і сфери професійної діяльності; створення конкурентної ринкової інфраструктури; формування «середнього класу» й підвищення загального рівня споживання й добробуту населення; проведення адміністративної та судово-правової реформ відповідно до Конституції України, зміцнення правопорядку і підвищення правової культури громадян; забезпечення державотворчих процесів та розвиток усіх структур громадянського суспільства [7, с. 159].

5. *Прагматична (інструментальна) функція* слугує основою для формулювання директивних рішень: що робити, як діяти, як будувати відносини між суб'єктами політики і т. ін. Вона пропонує певні правила поведінки, що зумовлюють прийняття ефективних рішень, досягнення бажаного результату, а також передбачає вироблення практичних рекомендацій, забезпечує алгоритм втілення державно-політичних і державно-управлінських рішень. Прагматична функція орієнтована на виконання конкретних завдань, зумовлених суспільно-політичною практикою.

Політологія як наука функціонує на теоретичному і прикладному (практичному) рівнях, які, взаємодіючи, доповнюють один одного. Саме взаємодія цих рівнів політичного знання зумовлює повноцінний розвиток політичної науки. Прикладна політологія акумулює і продукує інструментальні знання, спрямовані на розв'язання конкретної проблеми в конкретній ситуації, на вироблення реалістичних, ефективних політичних рішень, забезпечення оптимальної діяльності суб'єкта політики, кваліфіковане використання інтелекту у вирішенні суспільних проблем. У сфері інтересів прикладної політології перебувають партії, вибори, громадська думка, засоби масової інформації, суспільно-політичні об'єднання, а також політичні цілі і наміри, політичний вплив, політичні конфлікти, різноманітні форми опозиційної діяльності тощо. Здобутки теоретичного і прикладного рівнів політичної науки мають органічно поєднуватися з метою вироблення політичних рекомендацій зацікавленим державним і недержавним структурам, політичним інститутам. Завдання політолога полягає не у виробленні комплексу дій для влади щодо досягнення цілей модернізації суспільства, а в застереженні щодо небезпек, які очікують на політиків, котрі приймають соціально значущі рішення [8].

6. *Прогностична функція*. Від прогностичної функції очікують знань про те, яким буде об'єкт у майбутньому. Її спрямування полягає в передбаченні основних напрямів розвитку політичних процесів, виникнення нових явищ політичного життя. Вона спонукає до нормативного вироблення механізмів раціональної організації політичної влади й системи державного управління. Зазначена функція привертає увагу суб'єктів політики до майбутнього співвідношення політичних сил, до моделей взаємодії влади і опозиції, держави і громадянського суспільства. У полі її основної уваги – тенденції розвитку політичних явищ та загальних закономірностей соціальних процесів. У цьому зв'язку провідні вчені, які займаються моделюванням майбутнього, зазначають: «За нинішніх часів потенціал держав, регіонів, корпорацій визначається не тільки економічними ресурсами, якими вони розпоряджаються або контролюють. Знання, технології, культура, смисли і цінності, бачення перспектив стають найважливішим ресурсом у сучасному світі. Без них нині не можна

сподіватися не тільки на успішний розвиток, а й на стійке існування, на ефективне управління ризиками в нинішній реальності, що динамічно змінюється» [9, с. 6].

Наукові передбачення ґрунтуються на знанні закономірностей, достовірних фактів політичного життя, реальних напрямків розгортання політичного процесу, взаємодії політичних інститутів. Зазвичай, вони здійснюються через прогнозування і виходять з необхідності виявлення загальних тенденцій розвитку суспільства. Прогнозування означає науково обґрунтоване судження про можливі стани того чи іншого явища в майбутньому, альтернативні шляхи і терміни їх реалізації. Слід пам'ятати про те, що прогноз є універсальним методом і водночас невід'ємною функцією будь-якої наукової дисципліни. У сучасній науці розрізняють три основні способи прогнозу. До них належать: екстраполяція, моделювання і експертиза. Політичне прогнозування є одним з найважливіших напрямів випереджального пізнання дійсності, що здійснюється з метою попередження небажаних результатів політичної ситуації в країні чи світі і забезпечення прискореного розвитку суспільства в бажаному напрямку.

На підставі вищевикладеного, слід зазначити, що розвиток сучасної політичної науки значною мірою залежить від здатності виробити адекватну політичну теорію, яка слугуватиме стимулом для політичної творчості та орієнтиром для практичного забезпечення назрілих проблем суспільно-політичного розвитку. При цьому особливу увагу слід звертати на визначення й наповнення сутнісним змістом основних функцій політичної теорії, здатних забезпечити її життєздатність та адекватність щодо розуміння складних проблем розвитку сучасного світу й окремо взятого соціуму.

Література:

1. Байме Клаус фон. Політичні теорії сучасності / Пер. з нім. М. Култаєвої та М. Бойченка / Клаус фон Байме. — К.: Стилос, 2008. — 396 с.
2. Краус-Мозер Барбара. Теории политики. Методологические принципы / Пер. с польск. / Барбара Краус-Мозер. — Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2008. — 256 с.
3. Дегтярев А. А. Основы политической теории: Учеб. пособие / А. А. Дегтярев. — М.: Высшая школа, 1998. — 239 с.
4. Мангейм Джарол Б., Рич Ричард К. Политология. Методы исследования: Пер. с англ. / Джарол Б. Мангейм, Ричард К. Рич. — М.: Издательство «Весь Мир», 1997. — 544 с.
5. Федулов И. Н. Соотношение номологического и аксиологического содержания в структуре гуманитарного теоретического знания / И. Н. Федулов // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7. Философия. — 2011. — № 1 (13). — С. 17-24.
6. Политико-правовые ценности: история и современность. Под ред. В. С. Нерсесянца. — М.: Эдиториал УРСС, 2000. — 256 с.
7. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / В. П. Горбатенко. — К.: Видавничий центр «Академія», 1999. — 240 с. — С. 159.
8. Прикладна політологія: навч. посіб. / За ред. В. П. Горбатенка. — К.: ВЦ «Академія», 2008. — 472 с.
9. Проекты и риски будущего: Концепции, модели, инструменты, прогнозы / Отв. ред. А. А. Акаев, А. В. Коротаев, Г. Г. Малинецкий, С. Ю. Малков. — М.: КРАСАНД, 2011. — 432 с.

Горбатенко И. А. Политическая теория и ее основные функции в условиях современной динамики социальных изменений

Исследуются функциональные аспекты развития современной политической теории, в связи с чем рассматриваются ее основные функции – дескриптивная, (описательная), разъясняющая, аксиологическая (ценностная), идеологическая, прагматическая (инструментальная), прогностическая.

Ключевые слова: политическая теория, научное разъяснение, аксиология, политическая идеология, политическая практика, политическое прогнозирование.

Gorbatenko I. Political theory and its main features in today's dynamics of social change

Explores the functional aspects of the development of modern political theory, which describes its main functions – description (descriptive), explaining the axiological (value), ideological, pragmatic (instrumental), prognostic.

Keywords: political theory, scientific explanation, axiology, political ideology, political practice, political prognostication.

УДК 304.4:316.722(477)

Дьоміна Оксана Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права,

докторант II року навчання кафедри політичних наук

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ЦІННІСНО-НОРМАТИВНА СИСТЕМА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Політична культура розглядається як ціннісно-нормативна система суспільства. Розкривається зміст політичних цінностей через їх роль у житті суспільства. Встановлено зв'язок політичних цінностей з політичною культурою суспільства.

Ключові слова: цінності, політичні цінності, політична культура, політична еліта, національна ідея.

Україна на сучасному етапі представляє суспільство перехідного періоду, яке характеризується формуванням нової системи політичних цінностей та норм політичної поведінки.

Дослідження питання цінностей в контексті соціально-політичної трансформації суспільства передбачає широке використання політико-культурного інструментарію, бо цінності поряд з орієнтаціями символами, що визначають ситуацію, в якій має місце політична діяльність, є найважливішим елементом політичної культури суспільства.

У політичній культурі виражається суб'єктивний вимір політики. У ній розглядається не просто діяльність політичних інститутів, а відношення самого суспільства, його членів, до цих інститутів і структур.

Такий підхід має виключно важливе значення для розуміння політичного життя суспільства, бо розуміння поглядів, цінностей, установок, стереотипів, мотивів поведінки людей має не менш важливе значення для політичного життя суспільства, чим діяльність політичних інститутів і еліт.

Та перш ніж говорити про ціннісні підстави політичної культури українського суспільства, необхідно визначити поняття «цінності», і «політичні цінності».

Вчення про цінність розробляється спеціальною галуззю знання – аксіологією (від грец. *Axios* – цінність і *logos* – слово, поняття). Мета аксіології – дослідити вищі змістоутворюючі принципи як умову необхідного і загальнозначущого розмежування істинного і помилкового в сфері пізнання, добра і зла в етичній сфері, прекрасного і потворного в сфері естетики і т. ін. У науковій літературі, присвяченій аксіологічній проблематиці, відзначається кілька значень поняття «цінність»:

1) як здатність речей і явищ навколишнього світу впливати на суб'єктів таким чином, що вони сприймаються як блага, до яких необхідно прагнути і домагатися володіння ними;

2) як загальні принципи доцільної діяльності, ґрунтуючись на яких людина приписує